

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH.

*Jizzax viloyati pedagogik
mahorat markazi metodik xizmat ko'rsatish
bo'limi maktabgacha ta'lim metodisti
Turaxujayeva Madina Norpulatovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi chuqur tahlil qilingan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlari, ularning tabiatni idrok etishdagi hissiy va tasavvuriy yondashuvi inobatga olingan holda ekologik tarbiya berishning samarali uslublari, metodlari va vositalari tavsiflab berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, ekologik ong, ekologik mas'uliyat, bolalar psixologiyasi, pedagogik metodlar, interaktiv usullar, ekologik o'yinlar.

Аннотация: В данной статье всесторонне проанализирован вопрос формирования экологической культуры у детей дошкольного возраста. Описаны эффективные методы, приёмы и средства экологического воспитания с учётом психологических и педагогических особенностей развития детей данного возраста, их эмоционального и образного восприятия природы.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое воспитание, экологическое сознание, экологическая ответственность, психология детей, педагогические методы, интерактивные методы, экологические игры.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the formation of environmental culture in preschool children. It describes effective methods, techniques, and tools for environmental education, taking into account the psychological and pedagogical characteristics of children's development, as well as their emotional and imaginative perception of nature.

Keywords: environmental culture, environmental education, environmental awareness, environmental responsibility, child psychology, pedagogical methods, interactive techniques, environmental games.

Bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik muvozanatni saqlab qolish masalasidir. Global miqyosda iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, atmosfera, suv va tuproq ifloslanishi kabi ekologik muammolar tobora chuqurlashib bormoqda. Bunday muammolar nafaqat kelajak avlodning, balki hozirgi zamon insonining hayoti va sog'lig'iga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham ekologik muammolarni bartaraf etish va aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish borasida qator islohotlar olib borilmoqda. Xususan, bolalar va yoshlar ongida tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish, ularni ekologik bilimlar bilan qurollantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi alohida e'tibor talab etadi. Chunki aynan ushbu yosh davrida bola shaxsining asosiy fazilatlari, jumladan, atrof-muhitga nisbatan mehr, e'tibor va mas'uliyat tuyg'ulari shakllanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiya berish orqali bolalarning tabiatga nisbatan ongli, g'amxo'r munosabatini rivojlantirish, ekologik tafakkurini yuksaltirish va ekologik madaniyat asoslarini singdirish mumkin. Bu esa ularning kelajakda ekologik jihatdan mas'uliyatli fuqarolar bo'lib voyaga yetishida muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Ekologik madaniyat — bu insonning tabiatga bo'lgan ongli munosabati, ekologik qadriyatlarni anglash, tabiatni asrashga qaratilgan ijtimoiy va shaxsiy xulq-atvor me'yorlari majmui hisoblanadi. Bu tushuncha faqatgina ekologik bilimlar to'plami emas, balki insonning tabiatga nisbatan ongli, ehtiyotkor va mas'uliyatli munosabatini ifodalaydi.

Ekologik madaniyatning asosini quyidagi tarkibiy qismlar tashkil etadi:

- Bilim – bola atrof-muhit, jonli va jonsiz tabiat, ularning o'zaro bog'liqligi haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo'ladi.
- Ko'nikma – bola tabiatni muhofaza qilishga oid oddiy amaliy harakatlarni bajarishga o'rganadi (masalan, gulni sug'orish, chiqindilarni to'g'ri tashlash).
- Qadriyat – bola tabiatni qadrlash, unga mehr bilan qarash, tabiatni inson hayotining ajralmas qismi deb bilish hissini shakllantiradi.
- Munosabat – tabiatga nisbatan ehtiyotkor, g'amxo'r va mas'uliyatli munosabat bolada asta-sekin ongli odatga aylanadi.

Shuningdek, ekologik madaniyatning asosiy ko'rsatkichlaridan biri bu — ekologik ongdir. Ekologik ong — insonning tabiat haqidagi tushunchalari asosida shakllangan dunyoqarashi bo'lib, u tabiat hodisalariga ilmiy yondashishni, ularni anglab yetishni va shu asosda to'g'ri xulosa chiqarishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, ekologik mas'uliyat — ekologik madaniyatning ajralmas tarkibiy qismidir. U bolada tabiat oldidagi burch va javobgarlik hissini uyg'otadi. Ekologik mas'uliyat orqali bola o'zining har bir harakati tabiatga qanday ta'sir qilishi mumkinligini anglaydi va shunga mos xatti-harakat qiladi.

Shunday qilib, ekologik madaniyat — bu kompleks tushuncha bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalarda dastlabki bosqichdayoq shakllantirilishi kerak bo'lgan muhim shaxsiy fazilatdir. Bu esa ularning kelgusidagi ekologik ongli faoliyatining poydevorini yaratadi.

Maktabgacha yosh — bolaning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning dunyoqarashi kengayadi, idrok, tafakkur, xotira va tasavvur kabi psixik jarayonlari faol rivojlanadi. Shu sababli ekologik tarbiya mazmuni ham ushbu yosh davrining psixologik-pedagogik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar (3–7 yosh) asosan obrazli va hissiy tafakkur asosida fikrlaydi. Ular o‘z faoliyatini kuzatish, eshitish, his qilish va jonli taassurotlar asosida tashkil etadi. Shu boisdan, bolalarga ekologik bilim va tushunchalarni berishda nazariy emas, balki amaliy, ko‘rgazmali va o‘yin asosidagi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega.

Ushbu yoshdagi bolalar uchun tabiat — bu sirli va qiziqarli olam. Ular tabiatdagi hodisa va obyektlarga hissiy munosabat bildiradilar: gullarni yaxshi ko‘rishadi, qushlarga achinishadi, yomg‘irni quvonch bilan qarshi olishadi. Shuning uchun ekologik tarbiyaviy ishlar hissiy-ta’sirchan yondashuv asosida olib borilishi kerak. Ertaklar, hikoyalar, qo‘shiqlar, tasviriy san’at vositalari orqali bolaning tabiatga nisbatan ijobiy his-tuyg‘ularini uyg‘otish va mustahkamlash mumkin.

Maktabgacha ta’limda ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirish uchun quyidagi usullardan keng foydalanish tavsiya etiladi:

- bolalar o‘simliklar, hayvonlar, ob-havo hodisalarini bevosita kuzatib, ular haqida xulosa chiqaradilar;
- didaktik o‘yinlar yani bolalar “To‘g‘ri – noto‘g‘ri”, “Tabiat do‘sti kim?”, “Nimani asrash kerak?” kabi o‘yinlar orqali ekologik tushunchalarni shakllantirish;
- tajriba va amaliy ishlar, urug‘ ekish, gul parvarishlash, suvni tejash bo‘yicha mashg‘ulotlar;
- ekskursiyalar orqali bog‘, dalalar, hayvonot bog‘iga sayohatlar orqali bolalarning bevosita tabiat bilan tanishuvini tashkil etish;
- badiiy adabiyot va ijodiy faoliyat yoki ekologik ertaklar, she‘rlar, rasm chizish, haykaltaroshlik orqali tabiatga bo‘lgan mehrni rivojlantirish.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda ekologik tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, ularning ekologik madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish bosqichma-bosqich, tizimli va bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda olib borilishi lozim. Tarbiyaviy ishlarning maqsadi — bolalarda tabiatga mehr, ehtiyotkorlik, g‘amxo‘rlik, ekologik tafakkur va mas’uliyatni shakllantirishdan iborat. Bola tabiatni nafaqat ko‘rishi, balki uni his qilishi, qadrlashi va asrash zarurligini anglab yetishi kerak. Bu esa, bolalarda tabiatga bo‘lgan hissiy yaqinlik, mehr-muhabbat va ehtiyotkorlik bilan bog‘liq his-tuyg‘ularni rivojlantirish orqali amalga

oshadi. Tarbiyachi bolalarni tabiatdagi o'zgarishlarga befarq bo'lmalikka, jonivor va o'simliklarga mehr bilan qarashga o'rgatishi kerak. Masalan, daraxtlarni sindirmaslik, o'simliklarni bosmaslik, qushlarga yem berish kabi oddiy harakatlar orqali bolalar ichki ekologik madaniyatni o'zlashtirib boradilar.

O'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng tabiiy va samarali o'quv shaklidir. Ekologik mazmundagi o'yinlar bolalarda tabiatga qiziqish uyg'otadi, ekologik bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan: "Tabiatni asraymiz", "Kim tabiat do'sti?", "Nimani tejash kerak?" kabi o'yinlar bolalarning bilimini kengaytiradi.

Shuningdek, oddiy tajribalar (masalan, suvning bug'lanishi, o'simlikning o'sishi, urug'dan nihol chiqishi) orqali bolalar atrof-muhitdagi hodisalarni amalda kuzatadi, sabr-toqat, g'amxo'rlik va mas'uliyatni o'rganadilar. Ekskursiyalar (bog', dala, hayvonot bog'i, suv havzalariga sayohatlar) esa tabiat bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatini yaratadi.

San'at vositalari orqali ekologik tarbiya berish o'ziga xos ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ekologik mazmundagi ertaklar, hikoyalar va she'rlar orqali tabiat haqidagi bilimlarni hissiy jihatdan chuqurroq anglaydilar. Masalan, "Qizil qalpoqcha", "Yashil daraxt" yoki "Toza daryo" kabi ekologik ertaklar orqali tabiatni asrash g'oyasi bolalarning ongiga singdiriladi.

Rasm chizish, plastilin bilan ishlash, sahna ko'rinishlari qo'yish orqali bolalar tabiatdagi go'zallikni estetik jihatdan anglaydi va unga nisbatan ijobiy munosabatni mustahkamlab boradi. Ular tabiatni asrash g'oyasini o'z ifodasi bilan ijodiy tarzda aks ettirishga o'rganadilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyani har tomonlama va turli metodlar asosida olib borish bolalarning ekologik madaniyatini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Bu esa kelajakda tabiatni asrashga mas'ul bo'lgan ongli va tarbiyali avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda qo'llaniladigan pedagogik uslub va metodlar bolalarning yosh xususiyatlariga, qiziqishlariga va idrok darajasiga mos bo'lishi lozim. Ta'lim jarayoni qanchalik qiziqarli, faol va interaktiv tashkil etilsa, uning samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Quyida maktabgacha ta'lim tizimida keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan asosiy uslub va metodlarga to'xtalib o'tamiz.

Amaliy faoliyat orqali bola ekologik bilimlarni nafaqat tinglaydi, balki uni o'z tajribasida sinab ko'radi. Masalan, urug' ekish, gul parvarishlash, chiqindilarni saralash, suvni tejash kabi amaliy mashg'ulotlar orqali bolalar ekologik mehnat ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Interaktiv metodlar esa bolani dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Suhbatlar, savol-javoblar, rolli o'yinlar, muammo asosida o'rganish (problem-based learning) usullari bolalarda mustaqil fikrlash, ekologik muammolarga yechim topishga urinish kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Guruhiy ishlarda bolalar jamoaviy muloqot qilish, fikr almashish, tabiatni asrash borasidagi g'oyalarni birgalikda amalga oshirish ko'nikmasini hosil qiladilar. Masalan, "Toza bog'chamiz", "Yashil burchak", "Chiqindisiz kun" kabi kichik ekologik loyihalar orqali bolalarda tabiatga mas'uliyatli munosabat shakllanadi. Loyihaviy metod orqali bolalar tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan harakatlarning mohiyatini amaliy tarzda tushunadilar.

Vizual (ko'rgazmali) vositalardan foydalanish — maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ayniqsa samarali hisoblanadi. Rangli rasmlar, fotosuratlar, video lavhalar, interaktiv taqdimotlar orqali bola ekologik holatlar, tabiatdagi muammolar va ularning oqibatlarini vizual tarzda anglab yetadi. Shuningdek, audio materiallar (tabiat tovushlari, ekologik ertaklar, bolalar uchun mo'ljallangan audio darsliklar) orqali tinglab o'rganish ham bolalarda eshitish orqali idrokni rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'limda ekologik madaniyatni shakllantirishda qo'llaniladigan pedagogik uslub va metodlar bola uchun qiziqarli, ta'sirli va tushunarli bo'lishi kerak. Ta'lim jarayoniga amaliy, ijodiy va interaktiv yondashuv orqali bolalarda ekologik ong va madaniyat bosqichma-bosqich shakllanib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni faqat ta'lim muassasalari bilan chegaralanmasligi lozim. Bu jarayon uzviy ravishda oila va jamiyat bilan hamkorlikda olib borilgandagina yuqori samaraga erishiladi. Bola ekologik qadriyatlarni kundalik hayotda, yaqin atrofdagi kattalarning shaxsiy namunasi orqali anglaydi va o'zlashtiradi. Shu sababli, ota-onalar, mahalla, ta'lim muassasalari va boshqa ijtimoiy tashkilotlarning bu boradagi o'zaro hamkorligi nihoyatda muhimdir.

Oila — bu bolaning birinchi tarbiya maskani bo'lib, uning ekologik madaniyatini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Bola ko'proq ota-onaning harakatlariga taqlid qiladi, ularning tabiatga bo'lgan munosabatidan o'rnak oladi. Agar ota-ona chiqindilarni saralasa, tabiatga g'amxo'rlik bilan qarasa, suv va elektrni tejasa — bola buni tabiiy xatti-harakat deb qabul qiladi. Shu sababli ota-onalarga ekologik madaniyat, ekologik tarbiya metodlari haqida ma'lumot berish, ular bilan doimiy aloqada bo'lish muhim hisoblanadi. Bog'cha va ota-onalar o'rtasida ekologik mavzudagi suhbatlar, treninglar, ota-onalar uchun "eko-burchak"lar tashkil etilishi mumkin.

Ekologik madaniyatni ommalashtirish va bolalarga kompleks yondashuvni ta'minlash uchun mahalla, maktabgacha ta'lim muassasalari, ekologik tashkilotlar va jamoat birlashmalari o'rtasidagi hamkorlik zarur. Mahalla va jamoatchilik bilan birgalikda ekologik tadbirlar, obodonlashtirish ishlari, daraxt ekish aksiyalari, chiqindilardan xoli hududlar yaratish kabi amaliy ishlar tashkil etilishi lozim. Bu orqali nafaqat bolalar, balki ota-onalar va boshqa mahalla a'zolari ham ekologik ong va madaniyatga jalb qilinadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni oila, bog'cha va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari asosida yanada samarali kechadi. Ularning faol ishtiroki bolalarning ekologik qadriyatlarni chuqur o'zlashtirishi va amaliy hayotda qo'llashi uchun zaruriy sharoit yaratadi.

Bugungi ekologik vaziyatni inobatga olgan holda, bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish dolzarb va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshda bu jarayonni boshlab, bola shaxsida tabiatga nisbatan mehr, g'amxo'rlik, mas'uliyat hissini uyg'otish — ekologik sog'lom jamiyatni barpo etishning muhim omilidir.

Erta yoshdagi ta'lim — bolaga ekologik qadriyatlarni singdirish, ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish uchun eng qulay davrdir. Bu yoshda bolalar taqlidga moyil, sezgir va yangi ma'lumotlarga ochiq bo'ladi. Shunday ekan, ularda tabiatni sevis, uni asrash, toza saqlash kabi fazilatlarni shakllantirish kelajakda ular ekologik mas'uliyatli fuqaro bo'lib voyaga yetishida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ekologik madaniyatni shakllantirish — bu faqatgina bilim berish emas, balki bolada tabiatga nisbatan ongli, ehtiyotkor va barqaror munosabatni tarbiyalashdir. Bu esa pedagog, oila va jamiyatning birgalikdagi mas'uliyatli faoliyatini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasidagi qaror va farmonlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi materiallari.
3. Абдурахмонова, Р. (2020). Экологик тарбия асослари. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти.
4. Юлдашева, Д. (2019). Мектепке дейінгі балаларда экологиялық мәдениетті қалыптастыру жолдары. Тошкент: Маърифат.
5. Хайдарова, М. (2021). Болаларда экологик онг ва маданиятни шакллантириш усуллари. Тошкент давлат педагогика университети илмий журнали.
6. UNESCO (2020). Education for Sustainable Development: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing.
7. Бухарова, Г. (2018). Мектепке дейінгі балалардың табиғатқа қатынасын тәрбиелеу жолдары. Наманган давлат университети илмий тўплами.